Незважаючи на огром розвідок з проблем шаманізму в його дослідженні все ж проглядають чималі "білі плями". Ще М. Еліаде спеціально зазначував як вагоме завдання для дослідників вивчення того "... якою мірою ще існують в різних індоєвропейських народів залишки "шаманізму" у порівнянні з тюрксько-татарським шаманізмом"[Элиаде М. Шаманизм...- С. 22]. Проблема ця й посьогодні залишається відкритою, а якщо йдеться про давньоукраїнську міфологію, то це - фактично недосліджений пласт. В той же час відслідковування реліктів шаманістичної свідомості в культурі предків сучасних українців серйозно зменшить прогалини у вивченні генетичних джерел міфологічних уявлень, традицій і обрядів українського етносу.

Окрім того, перед дослідниками шаманізму сьогодні стоїть цілий пласт ще не розглянутих проблем і навіть цілих зрізів шаманістичної свідомості. Звернімо увагу на таке. Ретельне вивчення шаманістичних обрядів, текстів, у яких ведуться розповіді про "подорожі шаманів", про їх космогонічні та космологічні уявлення, дозволяє стверджувати, що *міфології й обрядові практики шаманізму густо перемережані смислами й відношеннями метафізичного характеру*. В цьому плані шаманізм постає як специфічний і важливий етап культурно-історичного саморозвитку людини, її сутнісних сил.

Шаманізм аж ніяк не можна зводити до техніки трансу, ніяк не можна зводити його до методів лікувальних практик. Понад те, в шаманізмі, розглядуваному крізь призму метафізичних та екзистенційних проблем, транс не є визначальним чинником. Шаманізм в цьому плані постає як історичний феномен, що посідає окреме місце в становленні ціннісних регулятивів людини, як етап розвитку автономності духу в самосвідомості людини й процесі перемоги над тваринним началом в ній. Шаманізм - це новий і дуже своєрідний ступінь розвитку містичних пізнань і переживань в людині, а також розвитку її уявлень про сакральне й способи прориву до трансцендентного. На жаль, при вивченні шаманізму такого роду ппитання як правило залишались на маргінезі. Стосовно ж дослідження виявів метафізичних та екзистенціальних аспектів шаманізму в східноєвропейських народів і зокрема в духовній історії українського етносу, то такого роду грунтовних розвідок ще просто й немає.

Всі ці проблеми розгляду шаманізму в контексті антропологічної проблематики важливі не тільки в історичному ракурсі Вони необхідні й для глибшого осягнення місця сучасної

людини в світі, осягнення структури й перспектив її ціннісних орієнтацій. Це потребує нових досліджень і нових підходів.

В процесі роботи над цими проблемами шаманізму я, окрім спеціальних дослідницьких робіт, спирався на тексти, які тією чи іншою мірою є відбитком світогляду шаманізму - міфи, обряди, звичаї, казки, народні оповідки. Зокрема опрацьовано було 43 якутські казки [Якутские сказки. В 2-х т.- Якутск, 1964], 250 сюжетів у 66 бурятських казках [Бурятские народные сказки. Составитель Дугаров Б.С.- М.: Современник, 1990].

А.Щедрін* (м. Харків)

«ВТОРИННИЙ» МІФ У КОНТЕКСТІ ДОКТРИНАЛЬНИХ ЗАСАД НЕТРАДИЦІЙНИХ РЕЛІГІЙ ТА ОКУЛЬТНО-МІСТИЧНИХ ГРУП: ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН У КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ

Філософсько-антропологічні розвідки стану сучасної культури засвідчують її кризовий характер, пов'язаний з прискоренням процесів докорінної зміни цивілізаційного типу розвитку. Стають очевидними необхідність докорінного реформування засад подальшого існування суспільства. Брак у розумінні реальних засобів такого реформування веде до того, що виникає ***тотальна зневіра у можливостях розуму***. Одним з її проявів є стрімке зростання новітніх та нетрадиційних релігій і окультно-містичних течій; значне пожвавлення «вторинної» міфотворчості (зокрема, натуралістичної, соціотехнічної); поширення квазірелігійних вірувань і марновірств; загальне зростання містичних настроїв. Дослідження цього аспекту кризи сучасної цивілізації є ***актуальною*** філософсько-релігієзнавчою, культурологічною ***проблемою.***

Численні ***публікації з теми дослідження*** можуть бути розподілені по наступним групам**.** Феномени новітніх релігій та культів, строкатих окультно-містичних течій привертають постійну увагу вітчизняних дослідників. Значний внесок у аналіз цієї проблеми належить А.Колодному, П.Яроцькому, Б.Парахонському, С.Сьоміну, Л.Филипович, Н.Дудар та іншим вітчизняним світським дослідникам. Цю ж проблему

* Щедрін А.Т. – кандидат філософських наук, доцент Харківської державної академії культури.

вивчали й представники філософсько-богословської думки, зокрема, А.Дворкін, А.Кураєв, Д.Степовик та ін.

Слід зазначити, що і традиційна, і «нова» релігійність мають певні загальні риси. Вони відображають певні реалії постмодернової культури. Ця обставина знайшла своє відображення у працях Т.Горічевої, А.Дворкіна, М.Сіверцева, І.Смирнова та інших дослідників. Саме специфіка постмодернової культури, її «кліповий» характер, визначають механізм взаємодії нетрадиційних релігій, окультно-містичних течій і «вторинних» міфів.

Важливим напрямом дослідження проблеми є визначення соціокультурної специфіки «вторинної» міфотворчості. Її топос у сучасній культурі визначається як покордонний між релігією (у традиційно-доктринальних та позадоктринальних формах), наукою (паранаукою, дивіантною наукою), мистецтвом та філософією (парафілософією). Так само, як і новітні та нетрадиційні релігії, супутні їм окультно-містичні течії, «вторинні» міфи віддзеркалюють суперечності сучасного етапу трансформації суспільства. Тому динамічна сукупність цих феноменів може знайти відображення у понятті ***«нова релігійність».*** Не виключено, що істотній частині з них судитиметься увійти у світоглядні підвалини нової, ***альтернативної цивілізації***, що виникне у ІІІ тисячолітті.

Комбінаторний механізм сучасної культури відтворює соціокультурні форми, здатні кинути виклик світоглядним орієнтирам, цінностям, інтелектуальним надбанням, накопиченим протягом двох останніх тисяч років. Культуротворення альтернативних форм завжди відбувається на периферії, у культурному андеґраунді, у стані маргінальності; саме ці тенденції відбивається у ***парадоксографічному секторі*** постмодернової культури. Звернення до строкатого ***дивосвіту*** соціокультурних форм, що відтворюються й набувають наснаги саме тут, є умовою дослідження взаємодії «вторинного» міфу і доктринальних засад нетрадиційних релігій, супутніх їм окультно-містичних течій.

Прикордонний характер «вторинного» міфу дозволяє йому легко здійснювати комунікацію між різними формами культури, які, зазвичай, ведуть автономне існування. І, у свою чергу, «вторинний» міф внаслідок цих взаємодій сам зазнає несподіваних ***трансформацій***. Якщо у традиційно-доктринальних формах релігії відношення до «вторинного» міфу є вкрай підозрілим, він беззастережно засуджується (досить згадати оцінки уфології, концепцій «життя після життя», «паранормальних здібностей людини» з боку сучасного Православ'я або протестантизму), то у випадку «нових» релігій ситуація є принципово іншою. Нетрадиційні

релігії й окультно-містичні течії, новітні та нетрадиційні культи активно взаємодіють із «вторинними» міфами, органічно асимілюючи їх істотні елементи у власні світоглядні засади. Іноді й самі «вторинні» міфи набувають характеру новітніх та нетрадиційних культів, перетворюються у окультно-містичні течії. Саме аналіз цього останнього кола проблем є ***метою цього дослідження***.

Методологічні засади дослідження складають уявлення про ***глобальну цивілізацію***, що формується у нашому сьогоденні і докорінно змінює релігійну свідомість і релігійні інститути. Глобальний світопорядок включає в себе релігійний плюралізм, а його істотною рисою є глобалізація феномену «неформальної» або «нетрадиційної» релігійності, розвиток позаконфесійної, позацерковної релігійності, а також інституту приватної віри [Див.: Сиверцев М.А. Межрелигиозный диалог в эпоху глобализации // Человек.- 2002.- №5.- С. 76 –79; Щедрін А. Т. Глобалізація і «вторинна» міфотворчість // Глобализм глазами современника: блеск и нищета феномена. Материалы докладов и выступлений участников Международной научно-теоретической конференции, 26 – 27 сентября 2002 года.- Сумы.- 2002.- С. 103-105]. Ці нові процеси, які охопили нашу Планету, відбиває ***ситуація постмодерну***.

Входження в неї найбільш розвинутих країн Заходу відбулось з останньої чверті ХХ ст. Сьогодні «у наявності "релігійна", фетишистська стадія постмодернізму, - зазначає Т.Горічева. - Реальність не просто зникає, вона обрушується у гіперреальне»; «сьогоднішні "деконструктори" мінімалізують буття, життя, смерть, особистість до нерозрізненого "фрагменту" і "сліду"». Але «втома свідомості» не зникає і не може зникнути, бо не усунуті джерела занепокоєння, майбутнє – невизначене і несе загрозу тотальної руйнації. Тому «на обрії – міф, архетип, світ чудесного»; «ХХІ століття буде століттям релігії і містики, або його не буде взагалі» [Горичева Т. Христианство и современный мир.- С.101,105]. Такий перебіг подій, який тягне за собою катастрофічні варіанти розвитку людської цивілізації, не є винятком. Є питання і щодо змісту понять «релігія» і «містика» у запропонованому контексті, бо годі сподіватися, що їх форми, відомі нам з попередньої історії, витримають соціокультурні «навантаження», пов'язані із ***зміною цивілізаційного типу розвитку***.

Процес глобалізації, який охопив соціокультурний простір нашої планети, пов'язаний із загальною проблемою формування ***альтернативної цивілізації***, потребою у духовній реформації – перш за все, світоглядної свідомості суспільства, що є необхідною передумовою

зміни цивілізаційного типу розвитку. Ситуація, що виникла у світі, який стрімко глобалізується, має аналогії з тією, що склалася за часів існування Римської імперії; тому обговорення перспектив глобалізаційних процесів включає в себе звернення до соціокультурної історії Римської імперії, що є певною моделлю сьогодення [«Диалог культур в глобальном мире» // Свободная мысль.- 1998.- № 9-12.- С. 119 –128; Кюмон Ф. Восточные религии в римском язычестве. Пер. с франц.- СПб.: Издательская группа «Евразия», 2002.- С. 243]. Зростання ірраціоналізму цілком вкладається у цю модель. В її контексті воно є підготовкою докорінної трансформації світоглядної свідомості суспільства (саме так дві тисячі років тому готувався прихід християнства і феодального суспільства, побудованого на принципі ієрархії), яка, в свою чергу, є важливим аспектом ***зміни цивілізаційного типу розвитку***.

Важливою «концептуально-контактною зоною» взаємодії новітніх і нетрадиційних релігій та окультно-містичних течій, з одного боку, і «вторинних» міфів, з іншого, є взаємний дотик ***картин світу***, що мають різну образну природу, функціонують в контексті різних типів світогляду, пов'язані з різними субкультурами. Цей підхід щодо аналізу генези новітніх сайєнтологічних вірувань і культів був запропонований нами і, гажаємо, довів свої евристичні можливості. Зокрема, мова йде про наукову ***(НКС);*** релігійну ***(РКС);*** художню ***(ХКС),*** містичну***(МКС)*** картини світу.

Суттєвою ознакою культури постмодерну є ***архаїзація суспільної свідомості***, повернення до міфу світоглядної свідомості навіть розвинутих країн. Складність аналізу взаємодії новітніх та нетрадиційних релігій і окультно-містичних течій, з одного боку, і «вторинних» міфів – з іншого, полягає і в тому, що вони «накладаються» на інші – ***інтернаціоналізацію***, ***космізацію*** культури людства тощо.

Міркування щодо феномену «нової релігійності», яка з прискоренням формується в нашому сьогоденні, є досить цікавими; вони фіксують існуючу, досить гостру проблему. «Сучасної ж спроби "заснувати" нову віру за сюжетною схемою, запозиченою в Мухаммеда чи Гаутами, мають невигубний присмак шарлатанства – чи йде мова про "мунізм", "Христос Юсмалос" або "Аум Синрікьо", - зазначає І.Смирнов. - Можна припустити, що "релігія завтрашніх днів" взагалі не буде персоніфікована. У неї не буде ні засновника, ані точки відліку, ані Писання. Вона виросте із синтезу декількох зовсім різнопланових тенденцій, очевидних уже сьогодні» [Смирнов И.В. Религия завтрашних дней // Свободная мысль.- 1998.- №3.- С. 45].

Але слід зазначити, що міркування відносно її джерел не є

беззаперечними і потребують додаткового розгляду. Серед них названо науку; існуючі релігійні системи, що ведуть між собою напружений екуменічний діалог; ліберальний гуманізм у своєму класичному вигляді; екологічний рух, не дискредитований політиканством; гуманістичне утопію [Там само.- С. 46]. Щодо ***науки***, то її вплив може бути, мабуть, опосередкованим, через низку білянаукових натуралістичних міфів, які досить вправно «олюднює» людинонесумірний розбурханий соціум. В умовах поглибленої соціокультурної трансформації цілком можливою є ситуація, при який позиціонування ***існуючих релігійних систем*** щодо «нової релігійності» буде виглядати так само, як язицтва пізньої Римської імперії відносно християнства, – безнадійно. А чи можна взагалі вважати хоч якоюсь мірою оптимістичними перспективи ***ліберального гуманізму*** або ***гуманістичної утопії*** за умов низки екологічних катастроф, зіткнень за ресурси, що невпинно зменшуються, боротьби «раси смертних» і «раси безсмертних», на які розшарується нині біологічно єдине людство внаслідок розвитку генної інженерії тощо – питання і зовсім риторичне. Зазначимо, що по при всі симпатії до «зелених» програмам з боку широкого загалу, роль ***екологічного руху*** як запобіжника (навіть там, де це можливо) екологічних катаклізмів близького і віддаленого майбутнього виглядає досить гіпотетичною. А от його вплив на формування «неоязичництва», екологічної міфотворчості, світської есхатології є достатньо відчутним і реальним.

Слід зазначити, що проблема джерел «нової релігійності» не є безнадійною. І для її розв'язання увагу, як уявляється, слід зосередити на глибинних і стійких плинах у світоглядній свідомості суспільства. Зокрема, у реально функціонуючих феноменах нової релігійності впевнено виокремлюються кілька шарів подібних світоглядних уявлень. По-перше, це ***успадковані від архаїчного суспільства світоглядні форми***, а також ***засади міфологічного світорозуміння***. Аналіз цих форм допомагає зрозуміти глибинні засади не тільки культуротворчості минулих епох, але й формування джерел «нової релігійності» майбутнього. По-друге, це дохристиянські вірування, які виникли у соціально диференційованому суспільстві. Серед них слід назвати розвинуті дохристиянські вірування, що мають автохтонне походження; а також дохристиянські вірування, що виникли за межами загальнохристиянського соціокультурного простру. По-третє, це нехристиянські вірування, що з'явилися вже після утвердження християнства. Серед них присутні нехристиянські вірування західного, східного й вітчизняного походження.

Ситуація постмодерну супроводжується суттєвою трансформацією релігійних феноменів, успадкованих від модерну, так і виникненням принципово нових. Розподіл новітніх та нетрадиційних культів *за формою* (релігійні організації, курси та центри духовного удосконалення і розвитку можливостей, філософські школи, центри і гуртки народних та нетрадиційних методів лікування, а також набутих інших форм) та *за сутністю* (християнські; східного типу (орієнталістські); синкретичні; наукологічні (сайєнтологічні); езотеричні; язичницькі), проведений у релігієзнавчій літературі, допомагає виявити характер їх взаємодії із «вторинними» міфами, зафіксувати роль цих взаємодій у відтворенні форм «нової релігійності» другої половини XX – початку XXI ст., а в окремих випадках – зафіксувати напрямки можливої трансформації у близькому майбутньому [Див.: Щедрін А. Нетрадиційні релігії, окультно-містичні течії та «вторинна» міфотворчість: (пошуки місця у соціокультурному реформуванні суспільства)// Наукові записки ХВУ. Серія: Соціальна філософія, педагогіка, психологія.- Х., 2005 .- Вип. 1 (22).- С. 55-74].

Серед новітніх та нетрадиційних культів сьогодення суттєві претензії на участь у докорінній трансформації світоглядної свідомості суспільства лунають з боку ***неоязичництва***. Цей складний соціокультурний феномен змішується в напрямку сенсоутворюючого «ядра» сучасної культури під впливом надзвичайно потужних «течій». «З ростом наукового розуміння наш світ усе більш дегуманізується, - зазначає К.Г.Юнг. - Людина почуває себе ізольованою у космосі, тому що тепер вона відділена від природи, не включена у неї органічно і втратила свою "несвідому ідентичність" із природними явищами. Поступово вона втрачає свою символічну причетність…Вже не чує людина голосу каміння, рослин і тварин і не розмовляє з ними, вірячи, що вони чують. Її контакт із природою зник, а з ним пішла і глибока емоційна енергія, яку надавав цей символічний зв'язок» [Человек и его символы / К.Г.Юнг, Мария Луиза фон Франц, Ф. Хендерсен, и др., Под общ. Ред. К.Г. Юнга.- СПб., 1996.- С. 107-108]. І саме неоязичництво прагне відновити цей зв’язок, а разом з тим - свідомо чи ні - використати цю енергію задля глибинної трансформації релігійної свідомості суспільства.

Неоязичницькі об’єднання широко звертаються до «екологічного» сектору сучасної міфотворчості; тут прослідковується також тенденція перекласти відповідальність за кризу у відносинах «природа ↔ суспільство» на християнство. Але, попри всі розбіжності, неоязичництво, з одного боку, і традиційно-доктринальні релігії – з іншого, зближує тяжіння до ***світської есхатології***, ***апокаліптики***,

очікування еколого-соціальних потрясінь, з якими пов'язуються надії на прийдешнє відновлення світу, ***хіліастичні настрої***.

У неоязичництві також значне місце належить «сайєнтологічній» магії численним езотеричним вченням. Контрадикції світоглядної свідомості суспільства, що знаходиться у стані соціокультурного «дрейфу» з невизначеною кінцевою метою, відбиває міфологема «***Жива Земля***», яка помітно тяжіє до неоязичництва, сучасної езотерики [Див.: Щедрін А. Т. Міфологема «Жива Земля» як феномен «вторинної» міфотворчості: (напрямки еволюції у світоглядній свідомості сьогодення) // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. № 660. Серія: «Теорія культури та філософія науки» – Х., 2005.- С. 75-85; Щедрін А. Т. Міфологема «Жива Земля» в контексті «вторинної» міфотворчості: (соціокультурні аспекти)// Культура України. Вип. 15. Мистецтвознавство. Філософія. Зб. наукових праць.- Х., 2005.- С. 19-29].

Отже, аналіз взаємодії новітніх та нетрадиційних релігій і окультно-містичних течій, з одного боку, і «вторинних» міфів – з іншого, дозволяє зробити ***висновки*** про те, що її наслідком є суттєві зміни у цих світоглядних формах. Зокрема, відбувається як сайєнтифікація нетрадиційних релігій і окультно-містичних течій, їх раціоналізація, так ірраціоналізація «вторинних» міфів, перетворення їх у неорелігії. Соціальними засадами зближення новітніх та нетрадиційних релігій і окультно-містичних течій, з одного боку, і «вторинних» міфів з іншого, є кризовий стан суспільства, поглиблення глобалізаційних процесів. Глибинною світоглядною засадою зближення новітніх та нетрадиційних релігій, окультно-містичних течій і «вторинних» міфів є актуалізація успадкованих від архаїчного суспільства окремих світоглядних форм, а також засад міфологічного світорозуміння. Ці процеси, що можуть мати далекосяжні наслідки для реформування світоглядної свідомості суспільства, спроможні також вплинути на формування засад нової, альтернативної цивілізації.